

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2024.16>**О. П. Бабіков**

кандидат юридичних наук,
професор кафедри кримінального права та процесу
Національного авіаційного університету,
керуючий партнер АО «DEFENSORES»
orcid.org/0000-0003-4003-5198

РОЗУМНІ СТРОКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено дослідженню питань, пов'язаних з дотриманням розумних строків під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Розумні строки визначаються у межах процесуальних строків, встановлених законом і повинні враховувати наступні критерії: 1) складність провадження; 2) поведінку учасників провадження; 3) організацію та порядок здійснення провадження державними органами, зокрема судом; 4) значення провадження для заявника. Розумність строків проголошено кримінальним процесуальним законодавством як одна із засад кримінального провадження (ст. 7 КПК), що відразу підвищує статус цього положення до основоположного та визначального. За результатами проведеного дослідження, під час якого вивчалася практика Верховного Суду та Європейського Суду з прав людини, автор дійшов висновку, що у кримінальному провадженні процесуальні строки розподіляють на два окремі види: строки реалізації права та строки виконання обов'язку. Наслідком недотримання перших, є втрата можливості реалізувати відповідне право. В свою чергу закінчення других, не звільняє суб'єкта від виконання обов'язку. Обов'язкова дія повинна бути виконана і після закінчення строку, крім випадків коли виконання обов'язку призведе до порушення прав учасників провадження, та осіб, чії права обмежувалися під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Також у дослідженні обґрунтовано що для оцінки стану дотримання розумних строків, важливим є не лише загальна тривалість провадження, а насамперед виправданість часових витрат на здійснення кожної окремої процедури.

Розумність строків як загальна засада кримінального провадження, закріплена на рівні такого кодифікованого нормативного акту, як КПК України, повинна слугувати гарантією дотримання законних прав і свобод будь-якої особи, а також строки проведення негласних слідчих (розшукових) дій повинні обмежуватися, а рішення про продовження заходів, прийматися на підставі результатів проведення попередніх заходів, з аналізом їх змісту, інформативності, вчинення кримінального правопорушення і т.д.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії; розумні строки; кримінальне провадження; процесуальні дії; права і свободи особи.

Babikov O. P. REASONABLE TIME LIMITS AS A TOOL TO ENSURE LEGALITY DURING COVERT INVESTIGATIVE (DETECTIVE) ACTIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is aimed at studying the issues related to the observance of reasonable time limits during covert investigative (detective) actions in criminal proceedings. Reasonable terms are determined within the procedural time limits established by law and should take into account the following criteria: 1) the complexity of the proceedings; 2) the behaviour of the parties to the proceedings; 3) the organisation and procedure of the proceedings by state authorities, in particular the court; 4) the importance of the proceedings for the applicant. Reasonableness of terms is proclaimed by the criminal procedure legislation as one of the principles of criminal proceedings (Article 7 of the CPC), which immediately raises the status of this provision to a fundamental and decisive one. Based on the results of the research conducted, during which the case law of the Supreme Court and the European Court of Human Rights was studied, the author concludes that in criminal proceedings procedural time limits are divided into two separate types: time limits for exercising a right and time limits for fulfilling an obligation. Failure to comply with the former results in the loss of the opportunity to exercise the relevant right. In turn, the expiry of the latter does not exempt the subject from fulfilling the obligation.

The mandatory action must be performed even after the expiry of the term, unless the performance of the obligation will lead to a violation of the rights of the parties to the proceedings and persons whose rights were restricted during covert investigative (detective) actions. The study also substantiates that in order to assess the state of compliance with reasonable time limits, it is important not only to consider the overall duration of the proceedings, but first of all, the justification of time spent on each individual procedure.

Reasonableness of terms as a general principle of criminal proceedings, enshrined at the level of such a codified normative act as the CPC of Ukraine, should serve as a guarantee of observance of the legal rights and freedoms of any person, and the terms of covert investigative (detective) actions should be limited, and decisions on the continuation of measures should be made on the basis of the results of previous measures, with an analysis of their content, information content, commission of a criminal offence, etc.

Key words: covert investigative (research) actions; reasonable terms; criminal proceedings; procedural actions; rights and freedoms of a person.

Постановка проблеми. Пунктом 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантовано, що кожен має право на судовий розгляд своєї справи упродовж розумного строку [1]. Розумні строки визначаються у межах процесуальних строків, встановлених законом і повинні враховувати наступні критерії: 1) складність провадження; 2) поведінку учасників провадження; 3) організацію та порядок здійснення провадження державними органами, зокрема судом; 4) значення провадження для заявника.

Зазначений перелік, окрім такого, як значення провадження для заявника, спільний з тим, що визначений в КПК України. На перший погляд, вищезазначений критерій більш властивий для визначення розумності строків у цивільному процесі, а в кримінальному процесі виглядає недоцільним. Проте з метою повного та всебічного дослідження даного питання ми розглянемо усі критерії, що застосовуються для визначення розумності строків у кримінальному провадженні в частині, що стосуються НС(Р)Д.

Відповідно до положень ст. 28 КПК України: «Під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є:

1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо;

2) поведінка учасників кримінального провадження;

3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Розумність строків проголошено кримінальним процесуальним законодавством як одна із засад кримінального провадження (ст. 7 КПК), що відразу підвищує статус цього положення до основоположного та визначального.

Окрім того, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування,

мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою проведеного нами дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених таких, як: Авраменко Л.В., Бабікова О.С., Берзін П.С., Дудоров О.О., Козюбра М.І., Петришин О.В., Савченко А.В., Скакун О.Ф., Тацій В.Я., Цвік М. В., Шемшученко Ю.С. та багато інших. Вказані вчені досліджували природу принципів права загалом, різного роду теоретичні питання, які стосувались надання визначення таким поняттям, як: «принцип права», «система принципів права», описували характеристики вказаних понять в історичному та сучасному аспекті, їх ознаки та властивості, здійснювали порівняльний аналіз вітчизняної системи принципів права та зарубіжної тощо. З питань проведення НС(Р)Д науковці в своїх працях переважно досліджують організацію та порядок проведення НС(Р)Д, використання їх результатів в доказуванні (Колесник В.А., Сергеева Д.Б., Уваров В.Г., Шило А.В., Щадило А.А. та інші), проте питанню дотримання принципу розумності строків під час проведення НС(Р)Д у кримінальному провадженні, уваги приділено надзвичайно мало.

Метою та завданнями статті є дослідження питань, пов'язаних з регламентацією щодо забезпеченням гарантій дотримання розумних строків встановлених кримінальним процесуальним законодавством у сфері застосування НС(Р)Д у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Як ми неодноразово наголошували в своїх дослідженнях, проведення НС(Р)Д у кримінальних провадженнях тягне за собою суттєве та іноді довгострокове втручання у приватне життя та спілкування особи/осіб, які діють, спілкуються та живуть під контролем співробітників правоохоронних органів. Інколи НС(Р)Д тривають тривалий час, що може перевищувати пів-року – рік та поєднувати їх різну комбінацію і значну кількість осіб, щодо яких вони застосовуються. У випадках, коли НС(Р)Д застосовуються для викриття груп та злочинних організацій, що мають значний ступінь конспірації та розгалужені зв'язки, таке тривале обмеження може бути виправданим. Проте, мають місце непоодинокі факти тривалого втручання у приватне життя за однопізнаними, нескладними справами, що певною мірою вказує на проблемні місця запровадженого у законодавстві механізму, спрямованого на забезпечення балансу інтересів суспільства і держави та прав і свобод громадянина.

В Главі 21 КПК України в процесуальному аспекті строки згадуються у таких випадках: 1) у рішенні про проведення НС(Р)Д зазначається строк її проведення, який може бути продовжено (ч. 5 ст. 246); строк розгляду слідчим суддею клопотання про дозвіл на проведення НС(Р)Д – протягом шести годин (ч. 1 ст. 248); необхідність обґрунтування строку проведення НС(Р)Д (п. 6 ч. 2 ст. 248); строк дії ухвали про дозвіл на проведення НС(Р)Д (п. 5 ч. 4 ст. 248, ч. 1 ст. 249) який не може перевищувати два місяці; встановлено обмеження, що передбачає – загальний строк проведення НС(Р)Д не може перевищувати максимальний строк досудового розслідування (ч. 4 ст. 249) або до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи; 24 години на направлення прокурору протоколів НС(Р)Д після їх припинення (ч. 3 ст. 252); протягом 12 місяців з дня припинення НС(Р)Д, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом – направити повідомлення особі про проведення щодо неї таких дій (ст. 253); невідкладно знищуються матеріали, які прокурор не має намір використовувати у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 255); шість місяців на виконання спеціального завдання з можливістю його продовження на строк, який не перевищує строк досудового розслідування (ч. 4 ст. 272).

Отже, запровадженні у Главі 21 КПК строки насамперед стосуються питань, пов'язаних з реалізацією стороною обвинувачення та слідчими суддями своїх прав та повноважень. В аспекті, що стосуються гарантій прав і свобод особи, щодо якої такі заходи проводилися можливо віднести: 1) необхідність визначення строку проведення НС(Р)Д з можливістю його продовження; 2) строк направлення протоколу НС(Р)Д прокурору; 3) направлення повідомлення про факт проведення заходів.

Проаналізуємо, наскільки зазначені строки здатні «дисциплінувати» сторону обвинувачення.

Можливість проводити НС(Р)Д у межах строків досудового розслідування (до 12, а у виключних випадках і до 18 місяців) навряд чи можна сприймати як чинник, що стимулює прокурора чи слідчого обмежуватися «часовими рамками» втручання в приватне життя. Більш того, навіть за умови звернення 18 місячного строку, жодні обмеження не перешкоджають зареєструвати кримінальне провадження та продовжити проведення негласних заходів одержання інформації.

Щодо 24 годинного строку, визначеного КПК для направлення протоколу прокурору, судова практика є доволі сталою і зводиться до того, що у більшості випадків, не визнається істотним порушенням кримінального процесуального законодавства та не впливає на допустимість доказів. Так, Колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у скла-

ді Верховного суду у постанові від 18.07.2023 по справі № 192/1350/19 дійшла до висновку, що оскільки складення протоколу за результатами проведення НС(Р)Д та направлення його прокурору є обов'язком працівника оперативного підрозділу, то пропущення ним строку виконання обов'язку не спричиняє його припинення. «Допущене перевищення визначеного кримінальним процесуальним законом строку, порушує порядок кримінального процесу, невід'ємною складовою якої є встановлені законом строки передачі прокурору протоколу про проведення НС(Р)Д. Втім, таке порушення не має істотного впливу на права підозрюваного, зокрема й на захист і, з огляду на це, не містить ознак істотного порушення кримінального процесуального закону. Допущене порушення може впливати на оперативність досудового розслідування і своєчасність прийняття рішень прокурором задля його забезпечення у встановлені процесуальні строки, а тому порушення вимог ч. 3 ст. 252 КПК при складанні протоколів про проведення НС(Р)Д саме по собі ще не може свідчити про необхідність визнання недопустимими результатів цих НС(Р)Д.»

Що стосується вимог КПК щодо направлення особі повідомлення про проведенні щодо неї НС(Р)Д, відсутність такого документу або доказів його відправки не визначається предметом судового розгляду як і об'єктом судового контролю під час досудового розслідування.

Розглядаючи теоретичні аспекти дотримання розумних строків у кримінальному провадженні слід звернути увагу, що практика Верховного Суду свідчить про те, що суд поділяє процесуальні строки на два окремі види: строки реалізації права; строки виконання обов'язку.

Наслідком недотримання перших, є втрата можливості реалізувати відповідне право. В свою чергу закінчення других, не звільняє суб'єкта від виконання обов'язку.

Обов'язкова дія повинна бути виконана і після закінчення строку, крім випадків коли виконання обов'язку призведе до порушення процесуальних прав учасників провадження [3].

Як зазначено у п.1 ст. 28 КПК України, складність кримінального провадження визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних і кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу і специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо. Більш детальне роз'яснення цього критерію надано у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого Суду України із розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17.10.2014 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» [4].

Відповідно до п. 4 згаданої Постанови з урахуванням практики Європейського суду з прав людини складність кримінального провадження визначається з урахуванням: кількості підозрюваних, обвинувачуваних і кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження; кількості учасників провадження (потерпілих, свідків тощо); правової кваліфікації кримінального правопорушення; наявності на момент початку досудового розслідування відомостей щодо конкретної особи, яка ймовірно вчинила кримінальне правопорушення; характеру обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; меж доказування; обсягу матеріалів досудових розслідувань, об'єднаних в одному провадженні, необхідності призначення експертиз та їх складності; обсягу і специфіки процесуальних дій, необхідних для всебічного і повного дослідження обставин кримінального правопорушення; необхідності отримання міжнародної допомоги в межах кримінального провадження тощо.

Водночас важливо зауважити, що у разі значної складності справи, кримінальне провадження може тривати протягом значного періоду часу, це не буде порушенням розумних строків. Наприклад, ЄСПЛ у рішенні від 22 травня 1998 року у справі «Хозе проти Нідерландів» установив, що, зважаючи на складність справи, а також на обрану стороною захисту тактику допиту великої кількості свідків, Судом встановлено відсутність факту порушення розумних строків навіть у випадку тривалості процедур понад 8 років [5]. Згадана справа окреслює питання дотримання розумних строків загалом, водночас, практика Європейського Суду з прав людини має і більш конкретні справи, що стосуються здійснюваного нами дослідження. Так, важливим фактором для встановлення факту дотримання розумних строків є не лише загальна тривалість провадження, але і виправданість часових витрат на здійснення кожної окремої процедури. ЄСПЛ у справі «Лопатін і Медведський проти України» [6] від 20.05.2010 р. встановив, що провадження тривало три роки, чотири місяці і дванадцять днів та охоплювало розгляд справи у судах двох інстанцій. Водночас Суд, констатуючи, що загальна тривалість судового провадження може вважатися виправданою, з огляду на складність справи, зазначив, що у цьому випадку мав місце період бездіяльності тривалістю більше року, коли справа перебувала на розгляді в суді першої інстанції. ЄСПЛ указав на те, що Уряд не зміг документально обґрунтувати свої доводи щодо того, що ця затримка виникла з вини заявника і його адвоката, та, зважаючи на те, що факт такого тривалого періоду бездіяльності за обставин, коли необхідна була особлива ретельність через перебування

заявників під вартою, визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [1]. Це в більшій мірі демонструє ставлення згаданої європейської інституції до кримінального провадження не загалом, а як вказано, до окремих його процедур, однією з яких можна вважати й проведення НС(Р)Д.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення наукової літератури та аналіз судової практики з означеного питання дає змогу дійти наступних висновків. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження, закріплена на рівні такого кодифікованого нормативного акту, як КПК України, повинна слугувати гарантією дотримання законних прав і свобод будь-якої особи. На наше переконання, незважаючи на завантаженість правоохоронних органів, військовий стан, тяжкість кримінального правопорушення, у здійсненні якого підозрюється особа, строки проведення НС(Р)Д повинні обмежуватися, а рішення про продовження заходів, прийматися на підставі результатів проведення попередніх заходів, з аналізом їх змісту, інформативності, використаних особою заходів конспірації, але за будь-яких умов, виключно за наявності будь-яких даних, що вказують на причетність такої особи до вчинення кримінального правопорушення.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.05.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 16 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.05.2024).
3. Наслідки недотримання процесуальних строків у кримінальному провадженні – Radzievsky and Partners. Law offices. *Radzievsky and Partners. Law offices.* URL: <https://rplaw.com.ua/naslidky-nedotrymannya-protsesualnyh-strokov-u-kryminalnomu-provadhenni/> (дата звернення: 19.05.2024).
4. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивільн. і кримін. справ від 17.10.2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> (дата звернення: 19.05.2024)
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хозе проти Нідерландів» від 22 травня 1998 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58170> (дата звернення: 19.05.2024).
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лопатін і Медведський проти України» від 20 травня 2010 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-156615&filename=CASE%20OF%20LOPATIN%20AND%20MEDVEDSKIY%20v.%20UKRAINE%20-%20%20%205BUkrainian%20Translation%20by%20OSCE%20Ukraine.pdf> (дата звернення: 19.05.2024).